

У КОЛІ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТРАТЕГІЙ

Олександр Давидчук

ЕСЕЇСТИКА АНДРІЯ ЛЮБКИ: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто прояви інтертекстуальності в есеях Андрія Любки. Виявлено способи імплементації автором референтивної функції інтертексту для перенесення образу Григорія Сковороди у сучасний контекст в есеї “Гінстер, езотерик, вегетаріанець”. Досліджується створення альтернативного уявлення про Сковороду, де його постать зіставляється з сучасними трендами. Також проаналізовано інтертекстуальну стратегію в тексті “Кундера в басейні”, де письменника представлено у вигаданому контексті. Основну увагу приділено тому, як автором залучено інтертекстуальність для актуалізації історичних постатей у сучасному суспільстві.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, есей, контекст, сучасна література.

Інтертекстуальність як поняття вперше було введено в науковий обіг Юлією Крістєвою, болгарсько-французькою письменницею та літературознавицею, у 1967 році. Це поняття вона запозичила з ідеї філософа Михайла Бахтіна про інтерсуб’єктивність діалогу, розширивши його на об’єктно-об’єктну площину: “...Будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст – продукт вбирання і трансформації якого-небудь іншого тексту. Тим самим на місце поняття інтерсуб’єктивності стає поняття інтертекстуальності, і виявляється, що поетична мова піддається як мінімум подвійному прочитанню” [2, с. 27]. Завдяки поняттю «інтертекстуальність» відбувається подвійне уточнення: з одного боку, воно розглядається у контексті суб’єктно-об’єктної модифікації, що базується на ідеях науковця про діалогізм; з іншого боку, воно аналізується у рамках об’єктно-об’єктної модифікації, яка пов’язана зі смертю автора.

Отже, введення нового поняття інтертекстуальності в літературознавство призводить до різноманітних тлумачень, оскільки роль автора як суб’єкта творчості перетворюється на імперсональну функцію організатора «голосів», які взаємодіють у тексті. Юлія Крістєва встановлює тотожність між поняттям суб’єкта та тексту, що означає, що сам автор та його твір стають нерозривною єдністю, де кожен текст є проявом суб’єктивності автора: “Оскільки співбесідником суб’єкта є текст, сам суб’єкт також виявляється текстом” [2, с. 28]. Таке ототожнення призводить до нівеляції авторської індивідуальності, через це “тлумачення інтертекстуальності як взаємодії текстів, що відбувається нібито без участі суб’єктів.” [2, 28]. Французький філософ Ролан Барт підтримував ідеї Юлії Крістєвої, розглядаючи літературу як форму “письма”, і тлумачив її як

“активну силу, здатну впливати на розвиток історії” [2, с. 29]. Саме він визначив традиційне розуміння поняття інтертекстуальності: “Кожний текст виступає як інтертекст; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш чи менш розпізнаваних формах: тексти попередньої культури та тексти культури теперішньої. Кожний текст являє собою нову тканину, створену зі старих цитат” [2, с. 29]. Автор тексту, за цією ідеєю, стає імперсональним скриптором, що призводить до того що він перестає існувати після створення тексту. Скриптор організовує зіткнення різних «голосів» [2, 29], позицій та поглядів, але не вступає в сам процес цього протистояння. Текст стає самодостатнім, не дивлячись на те, що створений він з анонімних, непомітних, та водночас відомих цитат, що надають йому множинність, глибину та стереофонію «голосів» [2, с. 29]. Ролан Барт також розглядає позицію читача щодо тексту: він вважає, що читач “має, з одного боку, побачити дійсність очима тексту, а з іншого – сам текст в оточенні подібних йому об’єктів, тобто культурного контексту та суспільного тла – всього того, що твір бачити не може” [2, с. 29].

Варто відзначити, що вчені досліджують термін «інтертекстуальність» у вузькому та широкому значеннях. Жерар Женетт – французький літературознавець, пропонує розглядати «інтертекстуальність» саме у вузькому значенні, як частину більш широкого поняття «транстекстуальність». Широке розуміння інтертекстуальності охоплює своїм аналізом взаємозв’язки між вербальними й невербальними текстами, розширюючи тим самим межі цього поняття. Важливо звернути увагу на те, що взаємозв’язок між вербальними та невербальними текстами в інтертекстуальному контексті виявляється через різноманітні терміни, такі як креолізовані тексти, інтермедіальність чи інтерсеміотичність, візуалізована інтертекстуальність. “Ульріх Бройх, крім того, розмежовує марковану й немарковану інтертекстуальність. Немаркована інтертекстуальність має місце, якщо автор не усвідомлює факту цитування «чужого» слова або свідомо його приховує, якщо розраховує на читацьку компетенцію чи вдається до гри з читачем, щоб змусити його самостійно виявляти джерела” [2, с. 61].

Дослідник підкреслює важливість різноманітних маркерів інтертекстуальності, таких як імена персонажів, зміна шрифту, використання курсиву, цитування іншомовних висловлювань, стилізований контраст та інші елементи.

У своїх роботах Наталі П’єгге-Гро, користуючись класифікацією Жерара Женетта, розрізняє два типи міжтекстових зв’язків: відносини співприсутності, такі як цитати, алюзії, плагіат та референції, і відносини деривації, до яких відносяться пародія, бурлеск, травестія та стилізація. У межах відносин співприсутності дослідниця виокремлює експліцитні й імпліцитні міжтекстові зв’язки. Серед експліцитних звертає увагу на цитату як показник авторитетності й аутентичності тексту, а також на покликання-референцію. До імпліцитних відносить алюзію та плагіат, оскільки для їх розпізнання потрібно активувати пам’ять для розуміння джерела і функції інтертексту. У вузькій моделі інтертекстуальності Мар’яна Шаповал пропонує таксономію інтертекстуальних елементів, яка ґрунтується на розрізненні між однокисловою (відношення співприсутності) та системно-текстовою (відношення деривації) референціями. В рамках однокислової референції вона виділяє семантичні та стилістичні форми, а серед семантичних виокремлює наступні:

- “● “Інтертекстуальні мотиви (стійкі формально-змістові компоненти інших творів);
- Традиційні сюжети (стереотипні моделі розвитку подій у художніх творах);
- Традиційні образи (античні, фольклорні, релігійні, історичні);
- Референція (згадка про цілий твір або одного з героїв, що є „точковою” цитатою або, в іншій термінології, – „згорнутим текстом”);
- Колаж (поєднання в одне ціле гетерогенних частин способом сурядності, що може бути як художнім прийомом, так і принципом організації художнього простору)” [2, с. 66].

На тлі висвітлення теоретичних концепцій інтертекстуальності, важливо звернутися до їх практичного застосування в аналізі конкретних текстів. Для цього розглянемо, як уявлення про інтертекстуальність може вплинути на розуміння та інтерпретацію на прикладі есеїв зі збірки Андрія Любки “Щось зі мною не так” (2023). Розглянемо, наприклад, які конкретні елементи вказують на наявність інтертекстуальних зв’язків у творі, чи які ці зв’язки можуть розкривати додаткові шари значень у тексті. Наприклад, у своєму есе «Гіпстер, езотерик, вегетаріанець» А. Любка розглядає стереотипне уявлення про Григорія Сковороду, відомого українського філософа, зі свіжим поглядом: “А таки недурний був чоловік! Знав де краще філософствувати. Після літру токайського кожен мимоволі починає мислити трактатами й діалогами” [1, с. 36]. Для своєрідної демітологізації загальноприйнятого уявлення про Григорія Сковороду, Андрій Любка також репрезентує тези Леоніда Ушкалова, українського літературознавця: “...він був аскетом, але без фанатизму...” [1, с. 37], “...ідеал Христової бідності не заважав Г. Сковороді любити вишукані вина, курити вірменський тютюн...” [1, с. 37].

Пояснюючи та розглядаючи різні аспекти життя філософа, Андрій Любка використовує інтертекстуальні елементи для створення альтернативної історії та перенесення образу Григорія Сковороди у сучасний контекст, що дозволяє актуалізувати його образ. Автор відтворює цю ідею шляхом порівняння сучасних термінів та явищ зі стилем життя поета: “...стоїть собі чоловік зі стильною короткою стрижкою, у зручному й недешевому льняному одязі, через плече перекинута полотняна крафтова торба. Кожен би подумав про такого: гіпстер!” [1, с. 35]. Андрій Любка відзначає особливий метод викладання Григорія Сковороди, який застосовувався під час його роботи вчителем у Харкові. Філософ не використовував звичайні оцінки для учнів, а замість цього виражав свої оцінки різноманітними емоційно насиченими висловами. А. Любка порівнює цей підхід з сучасними практиками та називає його «харизматичним викладанням» [1, с. 36], яке сьогодні можна б назвати «коучінгом або тренуванням» [1, с. 36]. У світлі аналізу методики викладання Григорія Сковороди, Андрій Любка вказує на схожість з сучасним явищем коучінгу, що спрямоване на досягнення конкретних цілей в особистому та професійному житті за допомогою спеціалізованого фахівця, що відомий як «коуч». Автор робить припущення, що філософ Григорій Савич в сучасному світі міг би відмінно впоратися з роллю коуча. Окрім цього, Андрій Любка також порівнює Григорія Сковороду з сучасним явищем «дауншифтінг», що є трендом до простого життя, відмови від матеріалістичних цінностей та зменшення стресу. Автор вбачає в цьому порівнянні не лише паралелі у стилях життя, а й схожість у філософії. Цей рух підтримує ідею «відмови від чужих цілей», що своєю мірою віддзеркалює філософію

Сковороди, який стверджував, що щастя людини залежить від її внутрішньої гармонії. У своєму есеї Андрій Любка також звертає увагу на те, що Г. Сковорода, попри тривале навчання в Києво-Могилянській академії, так і не отримав вищої освіти. Він пише: «...вільнодумець і недочений студент (адже формальну освіту так і не здобув: знову привіт сучасному тренду!)» [1, с. 36]. Ці слова також провокують аналогію з сучасним рухом саморозвитку та роботою у сфері фрилансу і т.д., що вже було зазначено раніше, коли описувалося, що Г. Сковорода може бути одним з тих, хто «заробляють фрилансом і кожної нагоди вирушають у закордонні мандри» [1, с. 35].

Іншим прикладом «перенесення» відомого письменника в інший хронотоп для створення альтернативної історії може слугувати есеї «Кундера в басейні». Варто звернути увагу на те що в даному есеї автор користується інтертекстуальністю та “відкриває реципієнту контекст не стільки літературний (прямі посилання на художні тексти чесько-французького письменника, зокрема, відсутні), скільки на альтернативний лайфстайл письменника...” [3, 7], відображає його поведінку та звички через власне сприйняття, показує як уявляє собі письменника. Наратор імплементує образ Мілана Кундери як головного персонажа у свій текст, наділяючи його певними рисами: “Так у мене склалася ціла концепція робочого дня Кундери: він встає зранку, легенько снідає, а потім поспішає в басейн, плаває там годину, після чого виходить на паризьку вулицю і сідає собі на якусь терасу випити кави й з’їсти чогось ґрунтовнішого. А вже потім – повернувшись додому – пише” [1, с. 201], “Могло бути і навпаки: Кундера встає – і поки голова свіжа, пише зачинившись за сімома замками. А в той час дружина Вера пантрує, щоб ніхто не потривожив його спокою (десь я чув, що в Кундери вдома на стаціонарному телефоні встановлено не звуковий, а світловий сигнал, щоб навіть цим не відволікати геніального письменника від писання). Добре попрацювавши і смачно пообідавши чи повечерявши, Мілан Кундера неспішно йде в басейн і розминає старечі кості” [1, с. 201–202].

Аналіз демонструє функціонування елементів інтертекстуальності в літературному творі через створення альтернативної історії на основі історичних особистостей, фактів, філософії й т.д.

У першому випадку, в есе Андрія Любки про Григорія Сковороду, інтертекстуальні елементи використовуються для демітологізації та актуалізації образу філософа у сучасному контексті. Автор порівнює життя та філософію Сковороди з сучасними явищами, щоб показати актуальність його ідей у сучасному світі.

У другому випадку, в есе «Кундера в басейні», інтертекстуальність використовується для створення альтернативної історії самого письменника. Наратор уявляє собі життя Мілана Кундери з власної перспективи, наділяючи його певними рисами та звичками, що можуть бути характерними для літературного героя. Це дозволяє створити цікавий образ письменника у контексті, що відрізняється від загальноприйнятого уявлення про нього. Обидва ці підходи показують, як інтертекстуальність може використовуватися для переосмислення та перенесення відомих образів у нові контексти, що дозволяє актуалізувати їх для сучасної аудиторії.

Список використаної літератури

1. Любка А. С. Щось зі мною не так. Чернівці: Видавець Помаранцев Святослав, 2022. 256 с.
2. Просалова В. А. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика: Навчальний посібник. Вінниця, 2019. 206 с.
3. Томбулатова І. І. Наративні стратегії сучасної есеїстки (на матеріалі текстів А. Любки, В. Махна). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2023. С. 226–229.